

УДК [811.161.2+811.111]'367.623(043.3)

В. А. Діброва,
Київський Національний університет культури і мистецтв, м. Київ

ФРЕЙМ «ЗАПЕРЕЧЕННЯ» В АНГЛІЙСЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена дослідженню когнітивного механізму фрейму «заперечення» в офіційно-діловій комунікації, аналізу засобів вираження заперечення. Розгляд типових фреймових структур та їх класифікація. Вивчення принципів структурування і відображення певної частини людського досвіду, знань у значеннях мовних одиниць, способи актуалізації загальних знань у процесі комунікації. Аналіз текстів англійського і українського офіційно-ділового мовлення, де використовуються конструкції обставинного типу із заперечною частками not і ne.

Ключові слова: фрейм, заперечення, дискурс, когнітивні структури, ситуація заперечення.

FRAME «NEGATION» IN ENGLISH AND UKRAINIAN OFFICIAL- BUSINESS DISCOURSE

This article investigates the cognitive frame mechanism «negation» in official-business communication, analyze means of expressing negation. Consideration typical frame structures and their classification. Learning the principles of structuring and displaying a certain part of the human experience, knowledge of language units in values, ways of updating general knowledge in the communication process. Analysis of the English and Ukrainian official-business communication, which uses design adverbial type of particles not negative and not. Particle not and the pronoun no can be considered as prototypes for the negative value of units which clearly mark the communicative situation as the situation of negation. Frame as a unit of knowledge is organized around concepts and contains essential data on typical and effort to this concept as part of the culture.

Keywords: frame, denial, discourse, cognitive structures, the situation of negation.

ФРЕЙМ «ОТРИЦАННЯ» В АНГЛІЙСЬКОМУ І УКРАЇНСЬКОМУ ОФІЦІАЛЬНО-ДЕЛОВИМ ДИСКУРСЕ

Стаття посвячена дослідженню когнітивного механізму фрейма «отрицание» в офіційно-деловій комунікації, аналізу засобів вираження отрицання. Розглянуто типові фреймові структури та їх класифікація. Вивчено принципи структурування та зображення однієї частини людського досвіду, знань в значеннях мовних одиниць, способи актуалізації загальних знань в процесі комунікації. Аналіз текстів англійської та української офіційно делової мови, де використовуються конструкції об'єктивного типу з отрицательними частинами *not* і *ne*.

Ключеві слова: фрейм, отрицання, дискурс, когнітивні структури, ситуація заперечення.

Когнітивні механізми фрейму «Заперечення» в офіційно-деловій комунікації представників англійської та української лінгвокультур розкриваються на основі мовленнєвих засобів (експресивних, модальних, оцінних), що набувають заперечної семантики у фреймових моделях ділового спілкування носіїв англійської та української мов.

Власне як лінгвістична концепція, фреймова семантика була вперше запропонована Ч. Філлмором у середині 70-х років. Застосовуючи поняття фрейму, Ч. Філлмор спочатку розумів його суто лінгвістично як систему вибору мовних засобів – слів, граматичних правил і мовних категорій, – які асоціюються з прототипічними сценами або типовими ситуаціями. Пізніше поняття фрейму трактується з когнітивної точки зору як особлива уніфікована конструкція знання чи схематизація досвіду. Ще пізніше, Ч. Філлмор визначає фрейми як когнітивні структури, знання яких представлені через концепти, репрезентовані словами [4, с. 54].

Розуміння фрейму як комунікативної ситуації офіційно-делового спілкування ґрунтується на таких положеннях, зокрема фрейм визначається як:

а) одиниця знань, організована навколо концепта і містить у собі дані про суттєве, типове і можливе для цього концепта в рамках певної культури [1; 51]; структура даних для представлення стереотипної ситуації;

б) тип когнітивної моделі, що репрезентує знання і думки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями, структура знання, яка об'єднує численні сфери, котрі асоціюються з певною лінгвістичною формою [1, с. 56];

в) когнітивна структура, що існує в феноменологічному полі людини, базується на ймовірних знаннях про типові ситуації, очікуваннях з приводу якостей і відносин реальних і гіпотетичних об'єктів.

г) модель культурно зумовленого, канонізованого знання, яке є загальним хоча б для частини суспільства [1, с. 63].

Виходячи з цих положень, варто зазначити, що фрейм дає можливість змодельовати принципи структурування і відображення певної частини людського досвіду, знань у значеннях мовних одиниць, способи актуалізації загальних знань у процесі комунікації.

Залежно від виду знання, яке відображається у моделі, розрізняють *ситуативні* та *класифікаційні* фрейми. Ситуативні фрейми репрезентують знання немовного, ділового характеру, класифікаційні – відображають принципи організації мовної системи (фрейми класів слів, різних типів текстів і т.д.) [1, с. 64].

За основу класифікації фреймів заперечення в англійській та українській мовах беремо класифікацію, запропоновану у розвідках С. А. Жаботинської [2], яка розрізняє п'ять типів фреймових структур:

1) *предметноцентричний* фрейм, який складається із системи пропозицій, де до одного й того ж логічного суб'єкта приєднується декілька логічних предикатів; у центрі уваги перебуває сам предмет;

2) *акціональний* фрейм, конститuentами якого є декілька предметів, які наділяються семантичними ролями, акцент зміщується на взаємодію одного предмета з іншими;

3) *партонімічний* фрейм, предметні сутності якого співвідносяться між собою як ціле і його частина;

4) *гіпотонімічний* фрейм, у якому предметні сутності поєднуються родо-видовими відношеннями;

5) *асоціативний* фрейм, що ілюструє відношення схожості, яке базується на зближенні концептів у мисленні самого індивіда [2, с. 16].

Спіраючись на цю класифікацію, визначаємо фрейм «заперечення» як ситуативний, що репрезентує знання немовного, а мовленнєвого ділового характеру, і акціональний. Предметноцентричний фрейм відображає зв'язок між об'єктами дійсності і конструюється предикатами кількості, якості, дії, способу, місця і часу, що відносяться до одного й того ж логічного суб'єкта пропозиції. Його конститuentами є предметні сутності ХТОСЬ/ЩОСЬ. Предметноцентричний фрейм заперечення має переважно загально заперечне значення і моделюється, насамперед, на підставі цілої низки формальних показників, що вказують на заперечно-негативний зміст висловлювання, який проявляється на морфологічному (на словотворчому), лексико-граматичному та синтаксичному рівнях.

На морфологічному рівні типовими конститuentами предметноцентричного фрейму заперечення є словоформи з афіксами, а також різні моделі словотвору. При цьому, як слушно зауважує М. Нікітін, афікси «тільки пов'язані з певним смислом (поняттям), але самі по собі не спроможні його номінувати, тобто актуалізувати у свідомості певну думку» [3, с. 41]. Тільки разом з номінативною одиницею, яка має певний смисл і зміст, афікси можуть передати цій одиниці смислове навантаження відсутності, втрати, протилежності, недостатності і тому подібне.

Також можна зазначити, що предметноцентричний фрейм включає і висловлювання із заперечними конструкціями, запозиченими з іспанської *nada* (= *nothing, none*), а також *no place, no way, no dice, no sale, no sir eel, no soap, no chance / not a chance, nothing doing*, що зафіксовано в сучасній англійській мові. Форма *naught* використовується як заперечний займенник у таких виразах як *to bring to naught, to come to naught*. Проте практично усі вони не є елементами розмовного стилю і не використовуються у офіційно-деловому спілкуванні.

Якщо під прототипом розуміється основний, найбільш зрозумілий представник класу семантичних ідентичних одиниць, то частка *not* та займенник *no* можуть розглядатися як прототипи серед заперечних за значенням одиниць, які однозначно маркують комунікативну ситуацію як *ситуацію заперечення*.

Локативний фрейм сфокусований на просторових параметрах висловлювання і виступає здебільшого як інтегрований в структуру предметноцентричного та/чи акціонального фреймів. *Локативний* фрейм обіймає випадки позначення місця як такого, в якому не діє та/або не існує денотат. Він відповідає схемі (ХТОСЬ/ЩОСЬ **не** / **не** існує ТАМ). Таким чином, локативний фрейм відповідає частково заперечному значенню, що виражене у реченні обставиною місця. В англійській мові цей фрейм відповідає насамперед висловлюванням із застосуванням заперечного прислівника *nowhere*, в українській – *ніде*. Однак, як засвідчують проведені нами спостереження, висловлювання з цими заперечними компонентами не є властивими ні для українського, ні для англійського офіційно-делового мовлення. Причину цього вбачаємо у точності й однозначності даного функціонального стилю, властивого для ділової комунікації, на протигагу аморфності і невизначеності понять, що презентовані названими українськими і англійськими заперечними прислівниками. Тому у текстах

англійського і українського офіційно-ділового мовлення використовуються конструкції обставинного типу із заперечною частками *not* і *ne*.

Темпоральний фрейм заперечення, сфокусовані на просторово-часових параметрах висловлювання, Як і локативний, темпоральний фрейм здебільшого інтегрується у структуру предметоцентричного та/чи акціонального фреймів. Темпоральний фрейм заперечення як в українській, так і в англійській мові обіймає заперечні конструкції, в яких об'єкт заперечення пов'язаний з темпоральними вимірами висловлювання, Предикати темпоральної схеми (ХТОСЬ/ЩОСЬ **не є/не існує** ТОДІ) містять час, коли або протягом якого **не існує** денотат. Темпоральний фрейм заперечення представлений насамперед обставиною часу і має частково заперечне значення. У англійській мові таким засобом виступає насамперед прислівник *never*, який зазвичай стоїть перед дієсловом і надає йому заперечного значення. Прислівник *never* традиційно не використовується в контексті неозначеного минулого часу. В словниках знаходимо: *in good usage, never is not used with simple past tenses to mean not; it is incorrect to use never when referring to one occasion, never can only be used in continuous contexts*. Однак Дж. Чешир спростувала це твердження, звернувши увагу на те, що прислівник *never* в сучасній англійській мові все частіше перетворюється в маркер заперечності під час вираження поодинокі події в минулому [6].

В. В. Юхт також відмічає, що прислівник *never* за своєю семантикою та синтаксичному вживанню наближається до спеціалізованого синтаксичного засобу – предикатного негатора. Часто відбувається послаблення семи темпоральності в семантичній структурі *never*, що призводить до її часткового перетворення в своєрідний показник акцентованого заперечення [5].

Варто звернути увагу на використання прислівника *ever* з часткою *not*. З точки зору Е. Кліма, використання в мові *ever* аналогічно використанню займенника *any*: вони використовуються в заперечних, питальних та обмежених висловлюваннях. Проте, відрізняючись від *any*, прислівник *ever* зустрічається досить рідко в заперечних висловлюваннях, але утворений від нього прислівник *never*, *навпаки* – набагато частіше. Цей факт пояснюється більш сильною в порівнянні з *not ever* виразністю *never* [6, с. 131–132].

В українській мові аналогічна семантика транслюється за допомогою заперечного прислівника часу *ніколи*, наприклад:

Однак у текстах офіційних документів, як засвідчують наші спостереження, даний заперечний прислівник практично не використовується з метою окреслення темпоральних параметрів висловлювання. Натомість найчастіше з цією метою застосовуються, як наголошувалося вище, клішовані звороти із заперечною семантикою *у жодному випадку, за жодних обставин*, які вживаються здебільшого при заперечних дієслівних конструкціях: *не дозволяється, не припускається* тощо.

Темпоральний фрейм заперечення включає у себе й такі конструкції, у яких висловлювання набуває семантики негатиції завдяки імпліцитним засобам. Як різновид такого способу вираження заперечення слід розглядати *перифрази*, виражені фразеологічними зворотами на кшталт англ. *when the pigs fly* чи укр. *коли рак свисне* (тобто ніколи). Однак, як було наголошено вище, у текстах офіційно-ділового мовлення, позначеного високою регламентованістю і стандартизованістю, ці засоби транслювання заперечної семантики через їх яскраву образність і емоційну забарвленість (зокрема, вживання наведених фразеологізмів надає висловлюванню виразного іронічного звучання) не застосовуються, а є характерними для розмовного стилі і стилі художньої літератури.

Акціональний фрейм заперечення вирізняється на основі пропозиції, що має переважно частковозаперечне значення і включає предмет-агента та акт/дію, яку він **не** виконує. Ця дія виражається за допомогою дієслівних конструктивів.

Виділені 3 типи акціонального фрейму 1) *хтось діє на когось*, 2) *хтось діє за допомогою чогось*, 3) *хтось діє задля чогось* дозволили з'ясувати комунікативну ситуацію вираження заперечення, рід зайнятості, мету та способи діяльності. Так, тип *хтось діє на когось* експлікується в моделях особа-особа (англ. *no criminal charges were brought against him*; укр. *вона ніяк не мала наміру оскаржувати рішення про визнання сина недієдатним*), особа-установа (англ. *should a teacher believe a selection decision is in violation of the agreement, the Union may appeal to the Chancellor*; укр. *у випадку, якщо вчитель вважатиме, що комісія по відбору was curing порушила угоду, профспілка може звернутися до окружного інспектора*), тобто визначається сфера впливу заперечення на комунікативну ситуацію.

Тип *хтось діє за допомогою чогось* декодує інформацію стосовно використання підручних засобів у процесі діяльності, саме тому актуалізується у таких моделях – особа-артефакт (англ. *the Company will not take any punitive measures against any seafarer who respects such dock workers' trade dispute and any such lawful act by the Seafarer shall not be treated as any breach of the Seafarer's contract of employment, provided that this act is lawful within the country it is taken*; укр. *компанія не буде застосовувати жодних санкцій по відношенню до будь-якого моряка, який підтримував таку трудову суперечку докерів, і будь-які такі законні дії моряка не вважатимуться порушенням Контракту працівника за умови, що ці дії не суперечать закону країни, в якій вони вчинені;*), особа-мова (англ. *the applicant did not agree with the Government's statement*; укр. *заявниця не погодилась з твердженнями Уряду*).

Інший тип акціонального фрейму *хтось діє задля чогось* актуалізується у мотиваційних моделях: особа-допомога (англ. *any such work performed outside the normal working week will be compensated at double the overtime rate*; укр. *будь-яка робота, виконана понад нормовану кількість годин робочого тижня, повинна компенсуватися за подвійним тарифом*), особа-предмет (англ. *no criminal charges were brought against him*; укр. *проти нього не було висунуто жодних звинувачень кримінального змісту*). Відтак, адресатові стає відома інтенція діяльності.

На рівні мовних засобів вираження акціонального фрейму «Заперечення» в англійській мові є дієслівні конструкції з часткою *not*, яка відповідає українському *не*. Наприклад:

англ.: *Knowingly false accusations of misconduct against employees will not be tolerated*;

укр.: *Зустріч у Кракові не є одноразовою ініціативою* [8] тощо.

В англійській мові *not* ідентифікується як прислівник (*adverb*). Ця мовна одиниця є поліфункціональною. Зокрема, як зазначається у LDCE, *not* використовується:

а) щоб надати слову, висловлюванню чи запитанню *заперечного* характеру;

б) щоб надати слову чи виразу *протилежного* значення;

в) замість цілої фрази, щоб заперечити зміст попереднього висловлювання, набуваючи мовленнєвого статусу [7, с. 1119].

Література:

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та имени Г. Р. Державина, 2000. – 123 с.
2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Вип. 11. – Черкаси, 1999. – С. 12–25.
3. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / Михаил Васильевич Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 165 с. (Библиотека филолога).

4. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор; [пер. с англ.] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52-92.
5. Юхт В. В. Общеотрицательное предложение в монологативной системе (на материале современного английского языка) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / В. В. Юхт. – К., 1983. – 22 с.
6. A Comprehensive Grammar of the English Language / [Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J.] – Edinburgh Gate, Harlow: Longman, 2000. – 1779 p
7. Longman Dictionary of Contemporary English. – London: Longman, 1992. – 1303 p.
8. Комюніке зустрічі Президентів з питань енергетичного співробітництва [Електронний ресурс]; режим доступу до джерела: <http://www.president.gov.ua/>